

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduste valdkond
Psühholoogia instituut

Siim-Sander Lõoke
**ÄRATUNDMISE TÄPSUS OHVRI JA PEALTNÄGIJA
VAATEPUNKTIST**
Uurimistöö

Juhendaja: Annegrete Palu, MA

Läbiv pealkiri: Vaatepunkti mõju äratundmise täpsusele

Tartu 2019

Äratundmise täpsus ohvri ja pealtnägija vaatepunktist

Kokkuvõte

Paljute kuritegude karistus sõltub suurel määral kannatanu võimest tunda ära kurjategija, kuid inimese mälu on tõestatud olema pingelistes olukordades ebatäpne. Äratundmisest sõltub kohtuprotsessis palju, seega on oluline uurida selle protsessi erinevaid külgi. Senised uuringud kasutavad valdavalt pealtnägija ehk kõrvalseisja vaatepunkti ja vaatepunktist tulenevat äratundmist on vähe uuritud. Käesolev uurimistöo uurib varguse äratundmise täpsust ohvri ja pealtnägija vaatepunktist. Selleks viidi läbi eksperiment, kus näidati katseisikule videosid nii ohvri kui pealtnägija vaatepunktist. Valim moodustati 339 inimesest ($M = 25,69$). Uuringust selgus, et varas tuntakse ohvri vaatepunktist suuremal määral ära ($p = 0,01$) ning ka kõrgema kindlushinnanguga ($p = 0,03$). Tulemused näitavad, et nägude tuvastamisel võiks ohvrite tunnistuste usaldusväärsust arvata kõrgemaks kui kõrvalvaataja tunnistust, kuid vähese stressiga situatsioonides.

Märksõnad: vargus, ohver, pealtnägija, tunnistaja, kindlushinnang

Identification from the perspective of a victim or a bystander

Abstract

Many criminals are charged and sentenced by the victim's recognition of the offender. Memory has been proven to have flaws even in non-stressful situations but modern society still largely relies on it in our justice system. Therefore it is important to understand the many aspects of recognition. Majority of studies use mainly bystanders as eye-witnesses and the effects from point of view are less researched. The current study examines the effect of viewpoint (victim or a bystander eyewitness) on the recognition accuracy of thieves. An experiment was conducted with a sample size of 339 ($M = 25,69$). It was found that victims identified the thieves with higher accuracy ($p = 0,01$) and with higher confidence ($p = 0,03$) than their bystander counterparts. We conclude that eyewitness testimony from victims should have higher reliability but only in low-stress situations.

Keywords: theft, victim, bystander, eyewitness identification, confidence

Sissejuhatus

Vargused, ja üldisemas mõttes ebamoraalne käitumine, on ühiskonnaga alati kaasas käinud nähtus. Inimesed on teineteise võrdsete elamistingimuste tagamiseks loodud seaduseid kogu aeg proovinud eirata – enamjaolt omakasupüüdlikel eesmärkidel. Kuigi inimeste elujärg on tänapäeval parem kui kunagi varem, esineb siiski vägivalda, vägistamisi, rööve, varguseid ning teisi kriminaalseid tegevusi piisavalt, et nendega tegelemine ühiskonnalt suurt ressursi nõuab.

Paljude kuritegude lahendus ja määratav karistus põhineb kurjategija äratundmisel kas ohvri või pealtnägija poolt. Igas mälu etapis võib inimene tahtmatult eksida ning tõend, millel kurjategijale määratud karistus põhineb, on ebakindel (Cutler, Penrod, & Martens, 1987). Selle üle on teadlased juurelnud kaua – ohvri tunnistuste ütluse viigasust näidati esmakordselt juba rohkem kui kaks sajandit tagasi (Münsterberg, 1908). Tänapäeval on võimalik kahtlusalune kohtus süüdi mõista lisaks tunnistaja ütlusele ka DNA testi alusel, kuid seda ei saa iga vägivallajuhtumi või autovarga leidmiseks kasutada, sest testi maksumus ja ajakulu on liiga suur ning alati pole ka DNA'd. Küll aga võimaldas DNA testi levik Ameerika Ühendriikides Innocence Project käigus 77% 225-st valesti süüdimõistetust õigeks mõista, kes said karistuse vale tunnistajaütluse tõttu (Shermer, Rose, & Hoffman, 2011).

Katseisiku heaolu tagamiseks on selles valdkonnas võimalike eksperimentide hulk eetilistel põhjustel piiratud ning enamik isikute tuvastamisest hõlmavaid uuringuid kasutavad stiimulmaterjale mitte-ohtrikust pealtnägija vaatepunktist (Memon, Mastroberardino, & Fraser, 2008). Ohvri tajutud stressi on võimalik lavastatud vargustega imiteerida, kuid identifitseerimine ei pruugi sellest mõjutatud olla (Pozzulo, Crescini, & Panton, 2008). Paljud tunnistajad on reaalses situatsioonides siiski ohvrid ja seetõttu on oluline uurida kurjategijate identifitseerimist ohvrite ja pealtnägijate poolt, protsessis olulist rolli mängivaid faktoreid (nt vaatepunkt, äratundmise rida jne) ning ka viise, kuidas seda protseduuri parandada.

Kurjategija äratundmine nõuab ohvrilt sensoorse info salvestamist, talletamist ning hiljem ka meenutamist stressirohketes ja/või traumaatilistes tingimustes, mis mõjutab mälestuste kvantiteeti ja kvaliteeti (Schwabe, Wolf, & Oitzl, 2010). Seevastu võib stress lisaks mälestuste väiksemale kvantiteedile hoopiski tõsta selle täpsust ja resistentsust ununemisele (Yuille, Davies, Gibling, Marxen, & Porter, 1994). On leitud, et vargust nähes tajutud

emotsioon mõjutab meenutamist negatiivselt võrreldes neutraalse stsenaariumiga ning varguse nägijad annavad vargast täpsema kirjelduse, kuid tunnevad teda piltidelt vähem ära (Houston, Clifford, Phillips, & Memon, 2013). Inimese mälu protsesse võivad mõjutada ka teised tegurid, näiteks meenutades silmi kinni hoides suudetakse rohkem detaile meelde tuletada (Vredevelde & Penrod, 2013).

Kuriteod võivad ja vahel jäävad ohvrile märkamatuks, nii sooritatakse suur osa vargustest. Tegu võib aga silma jääda juhuslikele pealtvaatajatele, kelle tunnistust ohver hiljem vajada võib. Pole ka välistatud, et nii ohver kui pealtnägija(d) sündmust märkavad. Sellises olukorras oleks oluline teada, kas usaldada rohkem ohvri või pealtnägija tunnistust. Võib argumenteerida, et ohver on kuriteoga mingil määral isiklikumalt seotud ja võib varga välimust täpsemalt ja lähemalt näha. Kõrvalolijate tähelepanu ei pruugi olla sündmusele terve selle kestuse vältel koondunud ning neile jääb vähem aega detailide meelde jätmiseks. 5-12 aastased lapsed on leitud osaleja tingimuses rohkem korrektset informatsiooni talletama kui vaatlejana, erinevus esines vanusegruppide lõikes (Bates, Ricciardelli, & Clarke, 1999). Sama seos on leitud ka politsei praktikantide seas (Yuille et al., 1994).

Informatsiooni meeldejätmise ja tähelepanu on teineteisega väga tugevalt seotud. Mälu maht on limiteeritud ja tähelepanu reguleerib, missugust informatsiooni sinna kodeeritakse (Chun & Turk-Browne, 2007). Järelikult sõltub varguse detailide meeldejätmise täielikult ohvri või pealtnägija tähelepanust antud hetkel. Uuringud on leidnud, et ohvri vaatepunktist on inimestel kalduvus vaadata rohkem varga käelist tegevust, pealtnägija vaatepunktist aga rohkem nägusid (Kassin, 1984). Veel on leitud, et relva kasutamine kuriteo toime panemisel vähendab märkimisväärselt tunnistaja võimet kurjategijat hiljem kirjeldada (Kramer, Buckhout, & Eugenio, 1990). Identifitseerimist mõjutab ka stiimuliesitus aeg, mida pikem esitus, seda paremini suudetakse meenutada (Bornstein, Deffenbacher, Penrod, & Kiernan McGorty, 2012). Seega on oluline teada, kuidas erineb stiimuliesitus aeg ohvri ja pealtnägija vaatepunktis. Pealtnägija vaatepunktist peaks uuringute alusel meelde jääma pigem välised detailid nagu koht, aeg ning ohvri vaatepunktist rohkem sisemised detailid nagu tunded, mõtted, arvamused ja seletused (Davies & Alonso-Quecuty, 1997).

Vargus tekitab reeglina rohkem stressi ohvrile kui pealtnägija(te)le, seega peaks ohvri mälu, häiritud funktsioneerimise tõttu stressirohketes olukordades, olema tunnistust andes väiksema usaldusväärsusega (Deffenbacher, Bornstein, Penrod, & Kiernan, 2004; Morgan et al., 2004). Samuti on varastele tähtis jääda ohvri poolt märkamatuks, sest mõistlik on varjata enda identiteeti, et ebaõnnestumise korral karistusest pääsemise tõenäosust maksimeerida. Kassin

(1984) ja Hosch & Cooper (1982) leidsid sellist ohvri-pealtvaataja vahelist efekti eksperimentaalsetes tingimustes uurides samapidise seose – varguse ohvrid tundsid varga hiljem väiksemal määral ära kui varguse pealtvaatajad. Norra uuring leidis samuti ohvri vaatepunkti puudusi kinnitava tulemuse, et lavastatud kuriteo sündmuspaigas viibijad tunnevad selle detaile hiljem ära vähemal määral, kui need, kes sama kuritegu videost nägid. (Ihlebak, Løve, Eilertsen, & Magnussen, 2003).

Tunnistaja enesekindlus on kohtuprotsessi segav faktor. Paljud arvavad, et enesekindlad inimesed räägivad tavaliselt tõest informatsiooni ja seepärast kardetakse kohtus ja tavaelus tunduda ebakindel (Beil, 2011). Tunnistaja peab ületama mingi usaldusvääruse läve, et uurijad ja süüdistajad tema juhtumiga kahtlusaluse vastu astuks (Wells & Bradfield, 1998). Seetõttu võib ohver enda mälestusi esitada teadlikult enesekindlamalt, kuigi reaalsed detailid võisid jääda hägusalt meelde. Uuringud seevastu näitavad kindlushinnangu ning mäletamise täpsuse vahel pigem nõrka seost ja paljute teadlaste arvates tuleks enesekindlust kohtus mitte arvestada (Clark, Gronlund, & Roediger III, 2015). On leitud, et paljud USA kohtunikud pole sellest teadlikud ning arvavad, et tunnistaja enesekindlus on indikaator tunnistuse täpsusest (Wise & Safer, 2004). Pealtnägija(d), kes ohvriga isiklikult seotud pole ja kohtuprotsessis erapooletud on, ei tohiks ennast tahtlikult enesekindlamalt esitada, sest kohtuotsus neid otseselt ei mõjuta. Kindlushinnangu erinevus ohvri ja pealtvaataja vaatepunktist peaks erinema niivõrd, kui palju seostab katseisik end ohvriga, kuid eksperimentaalsetes tingimustes ei saa ohvri vaatepunkti omaksvõtmises kindel olla.

Uurimistöö eesmärgiks on vaadata, kuidas erineb äratundmise täpsus siis, kui inimesed näevad sündmust ohvri või pealtnägija vaatepunktist. Ohvri tajutud stressi ja sellest tuleneva mäletuse häirumise kontrollimiseks püstitatakse esimene hüpotees, et varguse pealtnägijad tunnevad varga hiljem ära suuremal määral kui ohvrid, sest saavad informatsiooni salvestada ratsionaalsemalt. Ennustan, et eksperimentaalsetes tingimustes pole ohvril põhjust valetada oma mälu kindlushinnangu kohta nagu kohtus, seega püstitatakse teine hüpotees, et ohvri ja pealtnägija vaatevälja näinud katseisikute vaheline kindlushinnang ei erine.

Meetod

Uurimistöö andmed koguti suurema eksperimendi („Silmaliigutused kui markerid eristamiseks varem nähtud ja mittenähtud nägusid kurjategijate äratundmisel“) käigus. Selles töös kasutati sõltuvate muutujatena äratundmise õigsust, vastuse kindlushinnangut ning

sõltumatu muutujana katseisiku vaatepunkti, kuigi suuremas uuringus oli neid rohkem. Uurimistöö autori enda panus oli katse läbiviimine 30 katseisikuga, andmeanalüüsi tegemine ja töö kirjutamine.

Valim

Valimi moodustasid 339 inimest, kellest 200 olid naised ning 139 mehed ($M = 25,69$; $SD = 7,11$). Noorim katseisik oli 18 ning vanim 51. Nad kaasati uuringusse interneti suhtlusvõrgustikus Facebook jagatava küsimustikuga ja uurimistöö autori poolt suuliselt.

Katsedisain

Uuringus kasutati sõltumatute katsegruppidega $2 \times 2 \times 2 \times 2$ segakatseplaani, kus varieeriti kurjategijate arvu (üks või kaks), vaatepunkti (ohver või pealtnägija), fotode esitamiskiisi (järjestikune või üheaegne) katseisikutevaheliselt ning vides nähtud kurjategija olemasolu reas katseisikute siseselt.

Katsematerjal

Videod. Uurimistöös kasutatavad fotod ja videod koostati põhiuuringu raames. Katseks filmiti 20 umbes 30-sekundilist videot viie erineva stsenaariumiga, milles neljas stsenaariumis toimub vargus ja ühes mitte, kuigi olukord seda võimaldaks. 20st videost omakorda pooled on filmitud ohvri vaatepunktist ja pooled pealtnägija vaatepunktist, pooled on filmitud kahe kurjategijaga ja pooled ühe kurjategijaga. Viis videot on kahe kurjategijaga ja ohvri vaatepunktist, viis videot kahe kurjategijaga ja pealtnägija vaatepunktist, viis videot ühe kurjategijaga ja ohvri vaatepunktist ning viis videot ühe kurjategijaga ja pealtnägija vaatepunktist. Ohvrid olid meesterahvad ja vargad naisterahvad. Kokku oli osatäitjateks viis meest ja kümme naist. Igas stsenaariumis olid kindlad osatäitjad – üks osatäitja ei esinenud eri stsenaariumites.

Äratundmisread. Varga äratundmise hindamiseks esitati katses järjestikust või samaaegset äratundmisrida, kus fotod esitati üksteise järel või kõik korraga ekraani keskel. Järjestikuse rea korral esitati iga foto ekraani keskel eraldi. Samaaegse rea korral esitati kuus fotot ekraanil korraga. Fotod oli ekraani keskel asuva risti ümber. Igal fotol oli number juures.

Fotodel olevad isikud esitati otsevaates, musta särgi, kinniste juustega ning meik, jume ja aksessuaarid võisid erineda videos nähtuga. Fotod kuvati resolutsiooniga 285x325 pikslit ühtlasel helehallil taustal.

Aparatuur. Eksperiment viidi läbi arvutiga Dell Precision M6500. Instuktsioone, videosid ja fotosid näidati katseisikule 23 tolliselt LG Flatroni ekraanilt sagedusega 60 Hz. Katset viidi läbi programmiga Tobii Studio. Silmaliigutusi mõõtis Tobii Eyetracker X120.

Protseduur

Katseisikud täitsid enne katsesse tulekut küsimustiku, kus küsiti katseisiku ees- ja perekonnanime, telefoninumbrit, vanust, sugu, kõrgeimat omandatud haridust, omandamisel olevat haridust, lühi- või kaugnägelikkuse esinemist, nägemise korrigeeritust ning teiste nägemishäirete diagnoosi, nt strabist, amblüotoopia, nüstagmus vms. Katseisikutele anti teada, et katse koosneb kolmest osast, mille jooksul näevad nad pilte ja videoid ning peavad vastama mõnele küsimusele, samal ajal salvestatakse ta silmaliigutusi. Katses käimiseks tuli varuda umbes kaks tundi. Katseruumis paluti esmalt täita katses osalemise nõusolekuleht. Seejärel selgitati katse käiku. Katse koosnes kolmest osast, nende kõigi alguses tuli katseisiku silmad kalibreerida silmaliigutuste jälgijaga. Antud uurimistöö silmaliigutusi ei käsitle. Iga osa vahel oli võimalik katseisikul end liigutada, et vältida väsimust. Katseisik asetas pea stabiilsele toetuspinna, kus katseisik hoidis end iga katse osa vältel, et vältida pea liikumist ning suurendada mõõtmistäpsust. Katse alguses, esimese osa lõpus ja katse lõpus paluti katseisikul hinnata oma nägude äratundmisoskust skaalal „alla keskmise, keskmine, üle keskmise“. Katse käigus küsiti, kas klipis või pildiseerias esines katseisikule isiklikult tuttavaid inimesi, et välistada juba õpitud nägusid.

Esimesese osa kalibreerimisele järgnes videolõik, kus näidati esimest vargusstsenaariumit. Seejärel näidati äratundmise rida. Samaaegse rea korral pidi katseisik vajutama hiireklahvi ja ütleva foto numbri, millele vastas tema arvates videos nähtud nägu. Siis küsiti tema käest kindlushinnangut. Järjestikuse rea korral nägi katseisik fotosid ükshaaval ning vajutas iga pildi juures hiireklahvi ning ütles „ei“, kui tegu polnud tema arvates videos nähtud isikuga ning „jah“ kui ta arvas, et on. „Ei“ korral vajutas eksperimentaator järgmise näo ekraanile ning „jah“ korral küsis kindlushinnangut. Kui ta ei valinud kedagi välja, siis oli ta otsuseks, et antud rida ei sisaldanud videos nähtud isikut. Kui katseisik otsustas „jah“ esimese kuni

viienda pildi seast, palus eksperimentaator pildiseeria ülejäänud pildid lõpuni vaadata ning seejärel küsiti kindlushinnangut sama seeria kohta uuesti.

Pärast igat äratundmise reas tehtavat jaatavat otsust paluti katseisikul hinnata, kui kindel ta oma otsuse õigsuses on. Kindlushinnangut küsiti skaalal 0-100, kus 100 on täielikult kindel, 50 juhuslik pakkumine ning 0 on kindel, et pakuti valesti. Kui katseisik nägi kahe kurjategijaga videoid, näeb ta kahte äratundmise rida ükshaaval, annab mõlema kohta kindlushinnangu ning peab vastama mõlemal korral, kumba naist ta identifitseeris. Kõigil katseisikutel paluti ka oma sõnadega kirjeldada, mis videos toimus. Protsess kordub nelja videoklipiga.

Teises osas näidati katseisikule ekraanitõmmiseid kuus sekundit, mis olid väljalõiked videos olnud kurjategijast sellest kaadrist, kus ta nägu oli kõige paremini näha. Pärast tõmmise vaatamist nägi katseisik äratundmise rida ja pidi otsustama, kas nähtud isik on äratundmise reas. Katseisikud nägid fotosid samas järjekorras, mis esimeses osas, äratundmise read olid samad, mis katse esimeses osas.

Kolmas osa koosnes õppimise ja testimise faasist. Õppimise faasis näidati katseisikule kokku 32 fotot kaheksas plokis ehk igas plokis neli fotot. Poolte fotode vaatamisel suunati katseisikut pindmisele õppimisele ja poolte korral sügavale õppimisele. Pindmisele õppimisele suunavate küsimuste korral pidi katseisik vastama, mitmes see foto antud plokis on ning sügavale õppimisele suunavate küsimuste korral, mis amet või eriala sellel fotol oleval isikul võiks olla. Valikus oli alati geenitehnoloog, õpetaja, näitleja, jurist, hambaarst. Testimise faasis nägi katseisik 64 fotot, millest 32 esines õppimise faasis ja 32 olid uued. Katseisik pidi arvutihiire klahviga otsustama, kas ta on seda fotot varem õppimise faasis näinud või mitte ning seejärel selgitama, et kas ta mäletas või teadis seda.

Kolmandale osale järgnes küsitluse täitmine, kus küsiti, kas katseisik on ise varguse ohver olnud, kas ta on ise äratundmiseks esitamise reas olnud või kas seal on kasutatud tema fotot, kas on ise pidanud päriselus kedagi äratundmiseks esitamise reast identifitseerima, kui pingsalt keskendus video vaatamisele skaalal 0-100, missuguseid emotsioone või meeleolu videod tekitasid, mida videotes jälgisid, kui realistlikud need olid, kas soovid midagi katse kohta öelda ning kas soovid saada üldist tagasisidet.

Andmeanalüüs

Äratundmise täpsuse leidmiseks kodeeriti katseisiku iga äratundmisotsus (viis või kümme otsust) õigeks (1) või valeks (0) ning arvutati nende aritmeetilise keskmise ehk leiti õigete vastuste osakaal kõigist vastustest. Kindlushinnang arvutati samamoodi kõigi katseisikute kindlushinnangute aritmeetilise keskmise leidmisega.

Leiti, et nii äratundmise täpsus kui keskmine kindlushinnang ei vasta normaaljaotusele. Seepärast kasutati nii äratundmise täpsuse kui kindlushinnangu keskmiste võrdlemiseks vaatepunktist lähtuvalt mitteparameetrilist sõltumatute muutujatega Mann-Whitney U testi. Testi eeldusteks on ühe sõltuva muutuja olemasolu vähemalt järjestikaskaalal, ühe sõltumatu muutuja olemasolu, millel on kaks kateoorilist, teineteisest sõltumatut väärtust ning sõltumatu katseplaan. Kõik eeldused on täidetud.

Tulemused

Kirjeldav statistika

339st katseisikust 170 nägid viit ja 169 nägid kümnet äratundmisrida. Kokku tegid katseisikud 2540 otsust. Nendest välistati 54 äratundmisrea vastused, kus esines katseisikutele isiklikult tuttavaid inimesi. Lõplik analüüs tehti 2486 äratundmisrea vastuste põhjal. Ohvri vaatepunkti grupis oli 170 (99 naist, 71 meest, $M = 25,75$) ning pealnägija grupis 169 (101 naist, 68 meest, $M = 25,63$) katseisikut.

Vaatepunkti mõju nägude äratundmise täpsusele

Mann-Whitney U testi alusel saadi statistiliselt oluline tulemus, et ohvri vaatepunktist ($M = 0,52$; $SD = 0,22$) tunti varas suuremal määral ära kui pealtnägija vaatepunktist ($M = 0,45$; $SD = 0,21$), $U = 11919$, $p = 0,01$.

Vaatepunkti mõju vastaja kindlushinnangule

Mann-Whitney U test näitas, et ohvri vaatepunkti ($M = 69,63$; $SD = 12,82$) grupi keskmine kindlushinnang on statistiliselt olulisel määral kõrgem kui pealtnägija grupil ($M = 66,68$; $SD = 13,38$), $U = 12400$, $p = 0,03$.

Arutelu ja järeldused

Stressi ja mälu negatiivse seose alusel püsitatud hüpotees, et pealtnägijad tunnevad varga hiljem suurema tõenäosusega ära, lükati ümber. Eeldatud seos, et ohvri vaatepunktist tunnevad katseisikud rohkem stressi, mida varasemad uuringud on leidnud (Memon et al., 2008), ning seejärel halvemaid tunnistusi annavad, ei saanud kinnitust. Tulemused võivad olla tingitud videotes nähtud mina-tegelasega mitte seostumisest või nägude lihtsalt lähemalt ja rohkem otsevaates nägemisest. Samuti puudus vargusest tingitud otsene materiaalne kahju.

Teine hüpotees, et ohvri ja pealtnägija vahelises kindlushinnangus erinevusi pole, lükati ümber. See võib olla tingitud sellest, et vastupidiselt esimesele tulemusele tekkis katseisikul võrdlemisi negatiivse sisuga videosid nähes ohvri vaatepunkti jälgiva inimesega samasugune emotsionaalne seotus, mida kogeb päriselt kannatanu. Seeläbi võib hiljem olla surve ennast tõestada ning seeläbi kohtus mõju avaldada (Wells & Bradfield, 1998). Seda toetab ka leid, et varguse nägemine eksperimentaalsetes tingimustes mõjutab emotsioone rohkem kui neutraalne tegevus (Houston et al., 2013). Samas on küsitav, et ekraanil nähtud vargus tugeva materiaalse kahju ja kättemaksuhimu tunnet tekitas, mis võib tõsta soovi kedagi süüdistada ja esitada end enesekindlamana (Clark et al., 2015). Kõrgem kindlushinnang võis nagu ka täpsem äratundmine olla tingitud näo lähemalt ja rohkem otsevaates nägemisest.

Võiks arvata, et parem viis seda teemat uurida oleks varguseid lavastades ning nii reaalsem situatsioon katseisiku jaoks tekitada, kuid kunagi ei saa tekitada reaalselt ohtlikku olukorda, kus katseisik enda või kellegi teise heaolu pärast muretsema peab (Memon et al., 2008). Lisaks sellele esineb ka lavastatud eksperimentides vastanduvaid seoseid (Pozzulo et al., 2008). Kassin (1984) leidis, et ohvrid jälgivad pigem käelist tegevust. Kuna kõikides ohvri vaatepunktist filmitud klippides polnud vargus nähtav, võisid katseisikud rohkem tähelepanu nägude jälgimisele pöörata, pealtnägijate tähelepanu võis jälle varguse poolt hõivatud olla. Nägude jälgimist võis samuti soodustada teadmine, et eelnevatest videotest tuli nägusid meenutada. On ka võimalik, et ohvri vaatepunktist oli nägu lähemalt näha ning seetõttu identifitseeriti ohvri vaatepunktist edukamalt.

Tulemustest võib järeldada, et ohvri tunnistajaütlused on kohtusaalis suurema usaldusväarsusega. Samas on leitud ka vastupidiseid seoseid (Hosch & Cooper, 1982; Ihlebæk et al., 2003; Kassin, 1984). Ohvri suuremat usaldusväarsust võiks rakendada väiksemat stressi tekitavates tunnistust nõudvates situatsioonides, mis on olemuselt käesoleva uuringuga

sarnased, näiteks mobiiltelefoni või rahakoti vargus, kus alles hiljem selgub, et midagi on varastatud. Pole välistatud, et antud uuringus katseisikud stressi tajusid, kuid kindlalt väiksemal määral kui näiteks relvastatud röövi korral. Käesolev uurimistöö ei käsitlenud kindlushinnangu ja äratundmise täpsuse vahelist seost, kuid ohvri ja pealtnägija vaatepunkti kindlushinnangute erinevus seab kahtluse alla varasema populaarse arvamuse, et kindlushinnangut ei tohiks kohtuprotsessis arvestada (Clark et al., 2015).

Uurimistöö piirangud ja edasised uurimisvõimalused

Antud uuringu ning paljude teisi kriminaalvaldkonna aspekte uurivate teadustööde katsumuseks on reaalsust jäljendava eksperimendi loomine, mida omakorda piirab eetika. Sellegipoolest pole olulise teadusliku panuse ja kõrge välise valiidsusega töö tegemine võimatu. Mõned varguse aspektid võivad eksperimentaalsetes tingimustes rohkem reaalse situatsiooniga samastuda kui teised ning olla seeläbi rohkem praktiliselt teostatavad. Varga äratundmist on uuritud nii videote kui lavastustega. Nendest pole kumbki kindlalt parem kui teine, see sõltub uurimistest.

Selles uuringus olid ohvri vaatepunkti pealiigutused fikseeritud näitleja pea külge. See võib anda teatud suunitlusi jälgitavatele elementidele. Uuringu laiem osa uuris silmaliigutusi, kuid sellele lisaks oleks kasulik uurida, mida katseisikud jälgiksid, kui pead oleks võimalik vabalt liigutada. Modernsed tehnilised võimalused lubaks selle teadusvaldkonna enendamiseks kasutada ka virtuaalreaalsusseadmeid, kuid see jälle ei lubaks silmaliigutusi täpselt jälgida.

Paljud kurjategijad kasutavad varastamiseks rahvamasse, millesse on kerge varjuda. Kasulik oleks sarnane eksperiment läbi viia rahvarohke tegevustikuga. Nii on võimalik uurida, kuidas mõjutab stiimulite suurem hulk ja esitusaeg äratundmist varguse situatsioonis. Samuti võib mitmete erinevate vargusesituatsioonide uurimisega tõsta uuringu praktilist väärtust.

Käesoleva uuringu üks olulisim läbikäiv teema on mina-tegelasega samastumine. Pole kindel, kas parem äratundmine ohvri vaatepunktist on tingitud ohvriga samastumisest või lihtsalt lähemalt nägemisest. Lisaks sellele pole teada, kas ohvri vaatepunktist nägevate inimeste kõrgem kindlushinnang on tingitud „ma ju nägin“ efektist, mis on omakorda seotud ohvriga samastumisega. Mõju samastumisele võib avaldada ka nähtud tegevuse ja näitlemise realistlikkus, seda uuringu peaosas ka katseisikutelt küsiti.

Edasised uuringud selles valdkonnas võiks käsitleda mina-tegelasega seostumist, näiteks enne nähtavat videot öeldes, et katseisik võtaks mina-tegelase rolli. Samuti võib katseisikut adresseerida kui ohvrit, öeldes, et tal on kahtlus, et tema telefon on varastatud. Nii võivad ohvri poolt tajutud stressi mõjud selgemalt eristuda.

Kirjanduse loetelu

- Bates, J. L., Ricciardelli, L. A., & Clarke, V. A. (1999). The effects of participation and presentation media on the eyewitness memory of children. *Australian Journal of Psychology*, *51*(2), 71–76. <https://doi.org/10.1080/00049539908255338>
- Beil, L. (2011). The certainty of memory has its day in court. *New York Times*.
- Bornstein, B., Deffenbacher, K., Penrod, S., & Kiernan McGorty, E. (2012). Effects of exposure time and cognitive operations on facial identification accuracy: A meta-analysis of two variables associated with initial memory strength. *Psychology Crime & Law - PSYCHOL CRIME LAW*, *18*, 473–490. <https://doi.org/10.1080/1068316X.2010.508458>
- Chun, M. M., & Turk-Browne, N. B. (2007). Interactions between attention and memory. *Current Opinion in Neurobiology*, *17*(2), 177–184. <https://doi.org/10.1016/j.conb.2007.03.005>
- Clark, S. E., Gronlund, S. D., & Roediger III, H. L. (2015). Initial Eyewitness Confidence Reliably Predicts Eyewitness Identification Accuracy. *American Psychologist*, *70*(6), 515.
- Cutler, B. L., Penrod, S. D., & Martens, T. K. (1987). The reliability of eyewitness identification - The role of system and estimator variables. *Law and Human Behavior*, *11*(3), 233–258. <https://doi.org/10.1007/BF01044644>
- Davies, G., & Alonso-Quecuty, M. (1997). Cultural Factors in the Recall of a Witnessed Event. *Memory*, *5*(5), 601–614. <https://doi.org/10.1080/741941480>
- Deffenbacher, K. A., Bornstein, B. H., Penrod, S. D., & Kiernan, E. (2004). American Psychology-Law Society (AP-LS) A Meta-Analytic Review of the Effects of High Stress on Eyewitness Memory. *McGorty Source: Law and Human Behavior*, *28*(6), 687–706. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/4141755>
- Hosch, H. M., & Cooper, D. S. (1982). Victimization as a determinant of eyewitness accuracy. *Journal of Applied Psychology*, *67*(5), 649–652. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.67.5.649>

- Houston, K. A., Clifford, B. R., Phillips, L. H., & Memon, A. (2013). The emotional eyewitness: The effects of emotion on specific aspects of eyewitness recall and recognition performance. *Emotion, 13*(1), 118–128. <https://doi.org/10.1037/a0029220>
- Ihlebak, C., Løve, T., Eilertsen, D. E., & Magnussen, S. (2003). Memory for a staged criminal event witnessed live and on video. *Memory, 11*(3), 319–327.
- Kassin, S. M. (1984). Eyewitness Identification: Victims versus Bystanders. *Journal of Applied Social Psychology, 14*(6), 519–529.
- Kramer, T. H., Buckhout, R., & Eugenio, P. (1990). Weapon focus, arousal, and eyewitness memory. *Law and Human Behavior, 14*(2), 167–184. <https://doi.org/10.1007/BF01062971>
- Memon, A., Mastroberardino, S., & Fraser, J. (2008). Münsterberg's Legacy: What Does Eyewitness Research Tell Us About the Reliability of Eyewitness Testimony? *Applied Cognitive Psychology: The Official Journal of the Society for Applied Research in Memory and Cognition, 22*(6), 841–851. <https://doi.org/10.1002/acp>
- Morgan, C. A., Hazlett, G., Doran, A., Garrett, S., Hoyt, G., Thomas, P., ... Southwick, S. M. (2004). Accuracy of eyewitness memory for persons encountered during exposure to highly intense stress. *International Journal of Law and Psychiatry, 27*(3), 265–279. <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2004.03.004>
- Münsterberg, H. (1908). *On the witness stand: Essays on psychology and crime*. New York: Double day.
- Pozzulo, J. D., Crescini, C., & Panton, T. (2008). Does methodology matter in eyewitness identification research?: The effect of live versus video exposure on eyewitness identification accuracy. *International Journal of Law and Psychiatry, 31*(5), 430–437. <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2008.08.006>
- Schwabe, L., Wolf, O. T., & Oitzl, M. S. (2010). Memory formation under stress: Quantity and quality. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews, 34*(4), 584–591. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2009.11.015>
- Shermer, L. O. N., Rose, K. C., & Hoffman, A. (2011). Perceptions and credibility: Understanding the Nuances of eyewitness testimony. *Journal of Contemporary Criminal Justice, 27*(2), 183–203. <https://doi.org/10.1177/1043986211405886>

- Vredeveldt, A., & Penrod, S. D. (2013). Eye-closure improves memory for a witnessed event under naturalistic conditions. *Psychology, Crime and Law*, 19(10), 893–905. <https://doi.org/10.1080/1068316X.2012.700313>
- Wells, G. L., & Bradfield, A. L. (1998). “Good, you identified the suspect”: Feedback to eyewitnesses distorts their reports of the witnessing experience. *Journal of Applied Psychology*, 83(3), 360.
- Wise, R. A., & Safer, M. A. (2004). What US judges know and believe about eyewitness testimony. *Applied Cognitive Psychology*, 18(4), 427–443. <https://doi.org/10.1002/acp.993>
- Yuille, J. C., Davies, G., Gibling, F., Marxen, D., & Porter, S. (1994). Eyewitness memory of Police Trainees for Realistic Role plays. *Journal of Applied Psychology*, 79(6), 931–936.

Käesolevaga kinnitan, et olen korrektselt viidanud kõigile oma töös kasutatud teiste autorite poolt loodud kirjalikele töödele, lausetele, mõtetele, ideedele või andmetele.

Olen nõus oma töö avaldamisega Tartu Ülikooli digitaalarhiivis Dspace alates 01.01.2022.

Siim-Sander Lõoke